סדרת

זכרונות מאר"ץ

זכרונות וסיפורים קצרים
על חייהם של יהודי ארם צובא (חלב)

גיליון מס' 6

פרידה משענייה זלכה

המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובה (חלב)
World Center for Aleppo (Halab) Jews Traditional Culture

זכרונות וסיפורים קצרים
על חייהם של יהודי ארם צובא

גיליון 6

פרידה משענייה זלכה

המהנדסת היהודייה הראשונה מחלב

מסע של זהות ותקווה

*

"כשהזיכרון שותק – הגעגוע מדבר."

סיפורים וראיונות במסגרת סדרה זו הם אוטנטיים ומובאים ככתבם וכלשונם (לעיתים בעריכה קלה מתחייבת), על דעת יוצריהם וללא מעורבות שלנו בתכנים.

ישראל, ה'תשפ"ו - 2025

יצא לאור ע"י
המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלבּ)
רח' הרב אהרונסון 4, תל אביב, 6801233, ישראל.
דואר אלקטרוני: office@aleppojews.co.il
אתר המרכז: www.aleppojews.co.il

ייזום, היגוי וליווי: משה כהן, יו"ר המרכז.
עריכה ועיצוב גרפי: שלמה מריו ספדייה.

©
כל הזכויות שמורות
למרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלבּ).
המבקש לצטט מפרסום זה רשאי לעשות כן
בתנאי שיציין את שם הפרסום ואת שם המוציא לאור.

נדפס בישראל
ה'תשפ"ו - 2025

המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובה (חלב)

WORLD CENTER FOR ALEPPO JEWS TRADITIONAL CULTURE

מטרות

*ריכוז חומר היסטורי מקיף, שייתן ביטוי נאמן לקהילת יהודי ארם-צובא (חלב) עתיקת היומין ולמורשתה, שתרמה רבות להיסטוריה העולמית של עם ישראל בישראל ובארצות פזוריו והוסיפה פרק חשוב במסכת חייו.

*עריכת מחקר יסודי על תולדות קהילת ארם-צובא וסביבותיה, מבחינה היסטורית, כלכלית, חברתית, דתית, תרבותית ורוחנית, תוך דגש על היותה קהילה שורשית שהצמיחה, במשך דורות, חכמים, גדולי תורה, שהעשירו בספריהם, בדברי הלכה והגות, את תרבותו של עם ישראל, כמו גם אישי חברה וכלכלה שתרמו רבות לישראל ולחברה האנושית.

*טיפוח וקיום מורשת קהילת ארם-צובא במסגרת טיפוח מורשת העדות בישראל המתחדשת.

המייסדים הקימו את המרכז לאור הרעיון, שטיפוח המורשת המפוארת של הקהילה ושימורה, למען הדור הזה והדורות הבאים, חיוניים הם לידיעת תולדות העם היהודי, לקיומו ולשמירת עושרו הרוחני.

המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלב)

רח' הרב אהרונסון 4, תל אביב, 6801233, ישראל

דוא"ל: office@aleppojews.co.il

www.aleppojews.co.il

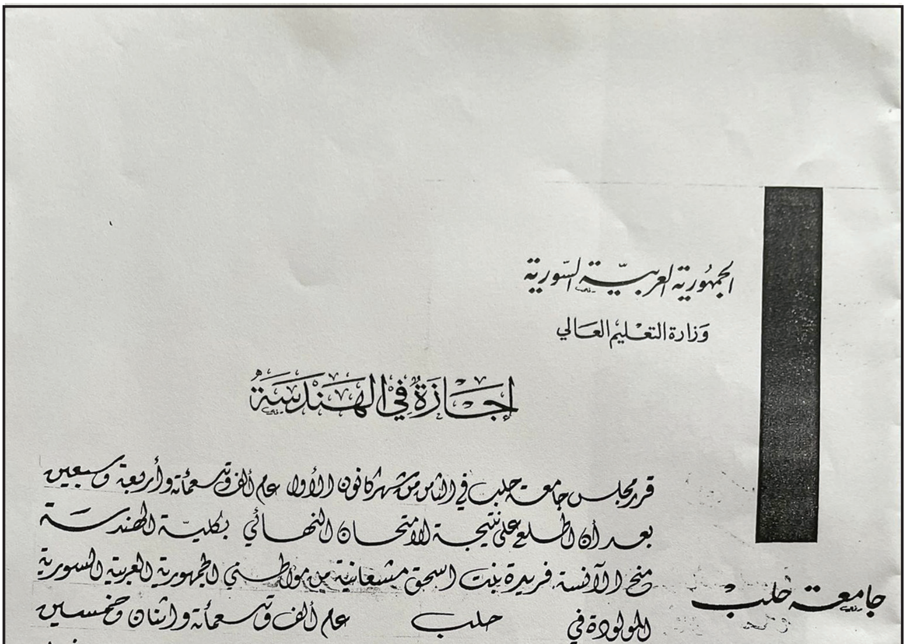

الجمهورية العربية السورية

وزارة التعليم العالي

جامعة حلب

إجازة في الهندسة

قرر مجلس جامعة حلب في الثامن من شهر كانون الأول عام ألف وتسعمائة وأربعة وسبعين
بعد أن اطلع على نتيجة الامتحان النهائي بكلية الهندسة
منح الآنسة فريدة بنت اسحق مشعانية من مواطني الجمهورية العربية السورية
المولودة في حلب عام ألف وتسعمائة واثنان وخمسين
درجة الإجازة في الهندسة الفرع المدني بمرتبة جيد فقط
فحاز بذلك حقوق هذه الدرجة وامتيازاتها

حلب في ١٨ ربيع الثاني عام ١٣٩٧ الموافق ٧ نيسان عام ١٩٧٧

عميد كلية الهندسة | رئيس جامعة حلب | وزير التعليم العالي

الرقم
٩٦٨

תעודת ההסמכה למהנדסת פרידה משענייה מאוניברסיטת חלב

תיק מספר 317

הרפובליקה הערבית הסורית

אוניברסיטת חלב

ת ע ו ד ה

לרשיון בהנדסה אזרחית

בהתאם להחלטת מועצת אוניברסיטת חלב מספר 547 מתאריך 8.12.1974 הוענק לגבי פרידה בת יצחק משעאניה שנולדה בחלב בשנת 1952 (אלף תשע מאות חמשים ושתים) הנושאת תעודת זהות סוריה הערבית , דרגת רשיון בהנדסה אזרחית , בהערכה טוב בלבד, וזה לאחר הבחינות לשנת הלימודים 1973 - 1974 (מחזור שני)

הכין התעודה	מבקר	דיקן אוניברסיטת חלב
עדנאן חדאלי	מחמוד עלואני	מחמד אמאם
(-)	(-)	(-) + חותמת

חותמת

אוניברסיטת חלב

הנהלת עניני הסטודנטים .

סמי מועלם
עורך־דין ־נוטריון
SAMI MOALLEM
Advocate & Notary

תרגום לעברית של תעודת ההסמכה
למהנדסת פרידה משענייה מאוניברסיטת חלב

תוכן העניינים

דבר המחברת	7
פרק ראשון – ילדות בחלב: בית, משפחה וקהילה	8
פרק שני – חינוך בין עולמות: להיות יהודייה בבית ספר נוצרי	9
פרק שלישי – החלום ללמוד, והמחסומים שבדרך	11
פרק רביעי – אישה יהודייה באוניברסיטה סורית	13
פרק חמישי – הצללים הגוברים: רדיפות, בריחות ופחד	15
פרק שישי – חיים במצור: מגבלות, השפלות וההחלטה לברוח	19
פרק שביעי – הבריחה: חציית הגבול, הסכנה, וההתחלה החדשה	20
פרק שמיני – חירות חדשה, וגעגוע ישן	23
שמות של אנשים ומקומות המוזכרים בסיפור זה	26
אחרית הדבר	27
תמונות	28

דבר המחברת

אני לא סופרת, לא חוקרת היסטוריה, לא פעילה ציבורית ולא מרצה. אני אישה שזוכרת - וזה הסיפור שלי.

כשהתחלתי לכתוב, לא חשבתי על "סיפור". חשבתי על הילדות שלי. על הבית שלנו בחלב, על הקולות, על הריחות, על השירים, על הביחד. אבל גם על הפחד, על ההשפלות, על החוקים ששברו אותנו לאט לאט, על הרגע שבו הבנתי - שאם לא אברח, אעלם.

הרבה שנים שתקתי. בניתי חיים, עבדתי, הקמתי משפחה. אבל הסיפורים לא שתקו בתוכי. הם המשיכו לנשום - גם אם בשקט.

הסיפור הזה נולד מתוך געגוע - וגם מתוך חובה. חובה כלפי הילדה שהייתי, כלפי אבא שלי ששתק כדי לשמור עלינו, כלפי אמא שתמיד הייתה איתנו, כלפי אחיי שברחו אל תוך הלילה, כלפי קהילה שלמה, שהייתה והתפזרה.

אני לא כותבת בשם כל יהודי חלב - אבל הקול שלי נושא איתו את ההד של רבים.

אם הקול הזה הגיע אל לבך, ולו לרגע - זה כל מה שייחלתי לו.

פרק ראשון – ילדות בחלב: בית, משפחה וקהילה

נולדתי בשנת 1952 בעיר חלב שבצפון סוריה, אחת הערים העתיקות והמרכזיות בעולם הערבי. חלב של אותם ימים הייתה עיר רב-תרבותית, צפופה ובעלת היסטוריה עשירה, ובתוכה התקיימה קהילה יהודית עתיקת יומין, שחיה בין מוסלמים ונוצרים זה מאות שנים..

אני בת למשפחת משענייה - הבכורה מבין שבעה אחים ואחיות: שלוש בנות וארבעה בנים. גרנו בשכונת מוסלמית בשם בנדרת אל-אסלאם, סמוך לשכונת היהודים- בנדרת אל-יהוד. ביתנו עמד בלב שכונה מוסלמית, אך הקפדנו לשמור על אורח חיים יהודי, לחיות בקרבה למוקדי החיים הקהילתיים כמו בית הכנסת כדי שנוכל להתפלל ובית המדרש כדי לשלוח את הילדים ללמוד תורה ובקרבת חנויות של קצבים שמכרו בשר כשר.

הבית שבו גדלתי היה שייך למשפחתנו, היה מאופיין בבנייה ערבית קלאסית של חצר וחדרים סביבו. סבתי ז"ל רכשה אותו, חדר אחרי חדר. גרנו בחלק מהחדרים והשכרנו את השאר, הדיירים בתחילה היו יהודים, ובהמשך - כשהבריחה לישראל גברה - גם למוסלמים.

בחרנו את הדיירים בזהירות. השכרנו רק למי שראינו בהם אנשים טובים, תרבותיים. זו לא הייתה החלטה כלכלית בלבד - זו הייתה בחירה של ביטחון.

כשמדינת ישראל קמה ,בשנת 1948, חלו שינויים דרמטיים בחיי היהודים, השלטון הסורי החמיר את יחסו אליהם. התפרעויות החלו להתרחש ופורעים הסתובבו ברחובות. בתי יהודים הוצתו, אנשים גורשו מבתיהם ובית הכנסת המרכזי - מבנה עתיק ומפואר - עלה באש ברובו וכך גם ספרי הקודש שבתוכו.

גם הבית שלנו עמד בסכנה. כשהגיעו הפורעים לשכונה, הם תכננו להצית גם אותו. אבל שכנינו - אותם מוסלמים ששכרו אצלנו את החדרים - יצאו ועמדו בפתח הבית והצהירו בקול: "מי שינסה לפגוע ביהודים האלה – נירה בו."

הם היו חמושים, עמידתם האיתנה והנחושה הספיקה כדי להבריח את הפורעים. כך ניצל הבית שלנו מהרס ואנחנו מן הסכנה.

השכן הוותיק מבין השכנים הלך לעולמו שנים לאחר מכן, משפחתו נותרה להתגורר בדירה. האלמנה לעיתים שילמה שכר הדירה, ולעיתים - לא. אני, כילדה, לא ידעתי את הסיפור, ופעם אזרתי אומץ ואמרתי לאבי:

"למה אתה מוותר לה על דמי השכירות? פעם היא משלמת, ופעם לא. יש לה כסף, תראה איזה בגדים יוקרתיים היא קונה לילדים שלה – לעומת הבגדים הפשוטים שלנו" ואבי ענה "הם שמרו עלינו. הם שמרו על הבית שלנו. בזכותם הבית לא נשרף. על זה - גם אם היא לא תשלם שכר דירה - אני אבליג"

ילדותי בחלב הייתה אפוא שילוב מורכב של חום ביתי, קהילה קרובה ותחושת שייכות, לצד פחדים גוברים, חרדות ואי-ודאות לגבי העתיד. זה היה עידן תמים מבחוץ - אך מתוח מבפנים.

פרק שני – חינוך בין עולמות: להיות יהודייה בבית ספר נוצרי

בהגיעי לגיל שש וכיוון שלא היה בית ספר יהודי לבנות, אמי רשמה אותי לבית ספר נוצרי, לבנים כן היה בית ספר יהודי, הם למדו בו בנוסף למה שלומדים בבתי ספר אחרים תפילות ומנהגים יהודיים.

כך מצאתי את עצמי פוסעת בכל בוקר בשערי בית ספר נוצרי לבנות, מנוהל על ידי נזירות, בתוך חברה שונה, אך מלאת משמעת, רוח וחינוך לערכים.

הנזירות נהגו בנו בכבוד. הן לא ניסו להמיר את דתנו או להרחיק אותנו מזהותנו. להפך - הן הדגישו שהאמונה היא עניין אישי, וראו בנו תלמידות לכל דבר, זה היה לאחר השואה, שהחדירה לעולם תודעה חדשה של כאב יהודי, הייתה בהן תחושת רגישות. הן הבינו, בדרכן, מה עבר על העם שלנו. היו להן עקרונות חינוכיים ברורים: "אצלנו אין הבדל בין הדתות. כל אחת ואמונתה - ואלוהים יסייע לה." והן הקפידו להרחיק כל שיחה פוליטית מהכיתה.

בשבתות, מתוך התחשבות, לא לימדו מקצועות ליבה אלא כלכלת בית, ספורט, או מלאכת יד - כך שלא נפסיד חומר מהותי. הן ידעו שלא נגיע ללימודים בשבת וקיבלו זאת ללא עוררין.

זה אולי נשמע מובן מאליו - אך באקלים שבו יהודים נחשבו ל"אחר", ההכלה הזו הייתה יוצאת דופן.

הפער בין חיי בבית היהודי המסורתי, לבין חיי בבית הספר הנוצרי, לבין הסביבה המוסלמית שחייתי בה, היה מורגש. אך דווקא הפער הזה לימד אותי כבר מגיל צעיר ללכת בין עולמות. לשמור על הזהות שלי - גם כשאיני מוקפת באנשים שדומים לי.

החיים בבית הספר לימדו אותי יותר ממקצועות - הם לימדו אותי לעמוד על שלי, לדעת מתי לשתוק ומתי להסביר, ובעיקר - איך להחזיק זהות בתוך עולם שלא תמיד רואה אותך באמת.

זו הייתה ההכנה הראשונה שלי לעולם האקדמיה - שם, כיהודייה יחידה בפקולטה להנדסה, אצטרך לעשות את זה שוב, אבל בעצמי.

פרק שלישי – החלום ללמוד, והמחסומים שבדרך

תעודת הבגרות הייתה עבורי לא רק סיום של שלב, אלא גם פתח לחלום גדול: רציתי ללמוד הנדסה.

בתקופה ההיא, ובמקום ההוא, לא היה זה חלום רגיל עבור אישה - ובוודאי לא עבור אישה יהודייה. אבל אני האמנתי שזה אפשרי.

פניתי אל אבי, עליו השלום, ואמרתי בביטחון:

"אני רוצה ללמוד הנדסה."

הוא הביט בי בעיניים טובות אך דואגות וענה:

"תלמדי מה שתרצי - רק לא הנדסה. את תהיי כמעט היחידה שם. המקום מלא בבחורים. אני מפחד שיפגעו בך, או שיתייחסו אלייך בצורה לא ראויה. תלמדי ספרות צרפתית או ערבית - שם יש מלא נשים, ושם יהיה לך טוב."

ניסיתי להבין אותו. הוא לא התנגד ללימודים - הוא פחד עליי. רצה לשמור עליי. אבל לי לא התאים ללמוד משהו אחר. רציתי להיות מהנדסת.

עמדתי על שלי ואמרתי לו: "אם אראה שקשה לי חברתית - אעזוב. אבל אני חייבת לנסות."

ההחלטה התקבלה, אך הדרך לא הייתה פשוטה.

באותם ימים, כדי שיהודי יוכל ללמוד באוניברסיטה, לא הספיק צילום תעודת זהות כפי שנדרש משאר הסטודנטים אלא אישור מיוחד ממשרד הפנים - מסמך המעיד שהשלטונות מאשרים את הרישום. בלי אותו אישור

- אי אפשר היה להתחיל בלימודים.
פניתי למשרד הפנים.
"למה את צריכה את המסמך?" שאלו.
"כדי להירשם לאוניברסיטה." עניתי.
אמרו לי לבוא בעוד כמה ימים לקבל אותו, חזרתי שוב – ושוב. כל פעם אותה תשובה:
"עוד לא מוכן. תבואי שוב בשבוע הבא."
הזמן עבר, מועד ההרשמה התקרב לסיומו – ואני עדיין בלי המסמך שמאפשר לי להירשם.
בייאושי, פניתי לאחראי על הרישום, אדם בשם חמזה שהתגורר בשכונת ג'מאלייה, שכונה, בה גרו גם יהודים וסיפרתי לו על הבעיה שלי.
הוא שאל: "אם לא היית יהודייה - מה היית צריכה להציג?"
עניתי: "רק צילום תעודת זהות."
אז הוא אמר: "תני לי את צילום תעודת הזהות שלך, בהמשך כשיגיע המסמך, נחליף בין המסמכים"
וכך, בזכות טוב הלב של חמזה הצלחתי להירשם ולא פספסתי את שנת הלימודים.
אך זה לא היה הסוף - רק ההתחלה.
ידעתי שברגע שאכנס בשערי האוניברסיטה, אהיה כמעט לבדי - לא רק כאישה, אלא כיהודייה.
רציתי לבנות לעצמי "רשת ביטחון"- אנשים שאוכל לסמוך עליהם ולהיעזר בהם.
פניתי לשכנה המוסלמית שלי, ביקשתי שתכיר לי את בן דודה שלמד

הנדסה. גם בת דודתי הכירה סטודנטית, ביקשתי שתכיר בינינו. לא חיפשתי חברים - חיפשתי הגנה. לא מפני היותי אישה - אלא מפני היותי יהודייה.

פרק רביעי – בחורה יהודייה באוניברסיטה סורית

האוניברסיטה הייתה עולם חדש - זר, עצום, גברי. בכיתה שלנו, בהתחלה, היו מספר נשים. עם הזמן, חילקו אותנו לכיתות קטנות ובכיתה הזו היינו שלוש נשים בלבד וכמעט שישים גברים - ביניהן אחת יהודייה: אני.

סיכמתי עם אבי ז"ל שבימי שבת אגיע להרצאות, אך לא אכתוב ולא אסע באוטובוס אף על פי שהאוניברסיטה הייתה במרחק של כשעה הליכה מהבית. וכך היה, ביום הלימודים הראשון, שנפל על שבת, יצאתי מהבית ברגל, הלכתי עד האוניברסיטה, התיישבתי והקשבתי. לא כתבתי, רק הייתי נוכחת.

בסוף יום הלימודים, נתלתה הודעה על לוח המודעות: "הסטודנטים שהזמינו ספרי לימוד, מתבקשים להגיע לאסוף אותם."

נקודת החלוקה הייתה מרוחקת, מעבר לפקולטה, ומספר סטודנטים דיברו על לנסוע באוטובוס לשם. אבל, שבת, אני לא נוסעת! פניתי לחברתי הנוצרייה, רוז, אותה הכרתי מבית הספר, ואמרתי: "בואי נלך ברגל לקחת את הספרים." היא הבינה, כיוון שהכירה את המנהגים והצטרפה אלי בלי לשאול שאלות. ואז התקרבה אלינו בחורה מהכיתה שעדיין לא הייתה לנו היכרות איתה והצטרפה אלינו, לאחר שאספנו את הספרים, בדרכנו חזרה, חברתי רוז אמרה לי:

"אני עייפה. אני מצטערת אבל לא אוכל ללכת איתך ברגל הביתה. אני אסע באוטובוס."

אותה בחורה שנצמדה אלינו, שמה ליילה, פנתה אליי ושאלה:

"למה את הולכת ברגל? תיסעי באוטובוס. אם אין לך כסף - אני אלווה לך"

עניתי לה בעדינות: "זו לא שאלה של כסף"

רוז התערבה ואמרה בפשטות: "היא יהודייה ובשבת - היא לא נוסעת"

ליילה עצרה, הביטה בי ושאלה: "את יהודייה?"

השבתי: "כן"

והיא אמרה דבר שלא ציפיתי לו: "אז אני אלך איתך"

באותו הרגע, משהו בליבי נפתח. היא לא נבהלה, לא התרחקה - להפך. ראיתי בעיניה סקרנות, אמפתיה, ואולי גם משהו שמעולם לא ראתה - בחורה צעירה שמוכנה ללכת רחוק כדי להישאר נאמנה לאמונתה.

שאלתי את ליילה מאיפה היא, היא סיפרה שהוריה פלסטינים-מוסלמים שנמלטו מישראל ב־1948. היא נולדה בביירות ב־1951 ושנה אחרי לידתה המשפחה עברה לחלב.

חשבתי לעצמי: "עכשיו אני מסובבת אפילו יותר. לא רק סורים, אלא גם פלסטינים."

הפחד גבר - אבל משהו באישיות שלה הרגיע אותי.

למחרת, יום ראשון, ליילה חיכתה לי בתחנת האוטובוס. נסענו יחד. וכך זה נמשך כל התואר.

היא, יחד עם רוז, החברה הנוצרייה שלי הפכו לחומת מגן סביבי במשך חמש שנות לימודיי.

הן לא עזבו אותי, לא נתנו לי להרגיש לבד - גם כשמסביב ניסו להזכיר לי

כל הזמן שאני שונה.
לעיתים ניגשו אליי סטודנטים, שניסו "להתחיל" איתי - לא מתוך חיבה, אלא מתוך סקרנות:
"אה, את יהודייה? מתי את נוסעת לישראל? מה קורה שם?"
ליילה, הייתה עוצרת אותם מיד:
"עם פרידה מדברים רק על דברים הקשורים ללימודים או לחיי היום יום, פוליטיקה מחוץ לתמונה"
תשובתה הייתה אסרטיבית ובלי מילים מיותרות.
עד היום אני מחפשת את ליילה ורוז בפייסבוק, לא מתוך סקרנות - אלא מתוך געגוע, רק לשמוע שהן בסדר ולהודות להן, אבל אני מפחדת לשלוח להן הודעה, מפחדת לפגוע בהן, אם הן עדיין בסוריה ומישהו שם יגלה שהן בקשר עם מישהי מישראל - זה עלול לסכן אותן ואת משפחתן. אז אני מתאפקת, אבל הן בליבי תמיד.

פרק חמישי – הצללים הגוברים: רדיפות, בריחות ופחד

בשנות השישים והשבעים, תחושת החשש המתמדת הלכה והתעצמה, עד שהפכה לאפלה כבדה. האפלה הזו חלחלה אל תוך כל פינה בשגרת חיינו - אל הלימודים, ההרצאות והמבחנים. היא הייתה שם, נוכחות אילמת ומאיימת, שהתגברה עם כל סבב מלחמה בין ישראל לשכנותיה והגיעה לאירוע מצמרר שחרוט עמוק בזיכרוני.
בשנת 1965 הידיעה על לכידתו של אלי כהן, מרגל ישראלי שהגיע לצמרת השלטון, הכתה במדינה. משפטו הפך לאובססיה לאומית, מופע ראווה

ששודר בטלוויזיה ערב ערב למען יראו וייראו.

אבי, בחששו שנזניח את הלימודים, סירב להכניס טלוויזיה הביתה. אך את סקרנותנו אי אפשר היה לחסום. מצאנו מפלט אצל שכנינו המוסלמים, שהטלוויזיה שלהם הפכה עבורנו לחלון הצצה אל הדרמה המתחוללת.

הם היו קוראים לי לבוא, לחזות יחד איתם ב"ניצחון" עם התפיסה של אלי כהן. ישבתי בסלון ביתם, מוקפת בקולות השמחה לאיד והזעם הפטריוטי, ונאלצתי לעטות על פניי מסכה. כלפי חוץ, הייתי חייבת לשחק את תפקיד הסורית הנאמנה, לכעוס על ה"בוגד". אבל בליבי חשתי גאווה על הישראלי, שחדר כל כך עמוק לממשל של מדינת אויב, זו התערבבה בעצב על גורלו ובתחושת חנק על שאני נאלצת לחגוג את אסונו.

הקשיים המשיכו עם פרוץ מלחמת ששת הימים, בשנת 1967, היא הייתה מלחמה מהירה ומפתיעה. בבוקר הכול עוד היה רגיל - ובצהריים כבר נפוצו שמועות: ישראל ניצחה - תוך שישה ימים בלבד. ברחובות של חלב, הידיעה הזו התקבלה בהלם ובזעם.

המשטר החל לפעול ביתר שאת נגד היהודים. הגברים סבלו יותר. היו מזמנים אותם לחקירות, נכנסים לבתים לחיפושים. אצלנו, הנשים, זה הורגש פחות– אבל האווירה השתנתה. נזהרנו יותר, דיברנו פחות.

האפליה לא התחילה במלחמת ששת הימים - היא הייתה קיימת עוד מ־1948, עם קום מדינת ישראל.

יהודים פוטרו ממשרות ממשלתיות, נאסר עליהם לקנות או למכור נכסים, ולא ניתן היה לצאת מהמדינה בלי אישור - אשר נדיר שהתקבל. זו הייתה מדיניות של כליאה שקטה.

ברחוב, המצב היה גרוע יותר. צעירים יהודים הותקפו, הושפלו, הוכו. אני,

כאישה, לא חוויתי אלימות פיזית - אבל אחיי כן. אחי, חיים, לא יכול היה לשאת זאת עוד. בשנת 1972, בעודו בן 19, ניסה לברוח ללבנון אך נתפס על ידי הבולשת הסורית. הוא נכנס לבית הכלא, עונה קשות ושוחרר אחרי מספר חודשים. כמה חודשים לאחר שחרורו ניסה להימלט שוב, למרות כל מה שעבר, הפעם הצליח והגיע לביירות וניגש לבית הכנסת המקומי לבקשת עזרה. לאחר עשרה ימים חיל הים הישראלי אסף אותו מהחוף במבצע חשאי עם מספר יהודים נוספים שברחו.

ואז הגיעה מלחמת יום הכיפורים - "מלחמת אוקטובר", כפי שנקראה בסוריה. המלחמה הייתה ארוכה יותר, רווית אבדות, וההשלכות שלה הורגשו בכל מקום - ובעיקר עלינו.

הממשלה הסורית החלה לערוך חיפושים שיטתיים בבתי היהודים. הם היו נכנסים בלי התרעה, פותחים ארונות, מוצאים תפילין - ולא יודעים מה זה, כמו ילדים, היו משחקים בו, מסובבים את הרצועות, מקפיצים אותן, כאילו היו חפץ זר ומוזר. לא תמיד מתוך רוע - לעיתים פשוט מתוך בורות. אבל הבורות הזו הייתה מפחידה.

באותה מלחמה, הבן של השכנים, מוחמד, גויס לצבא הסורי ובאותו הזמן, חיים אחי גויס לצה"ל. כך נוצר מצב ששתי האימהות, השכנות, דואגות לשני הבנים שלוחמים אחד כנגד השני משני צידי הגבול. אנחנו הסתרנו מהשכנים שחיים נמצא בישראל, כל הזמן אמרנו שהוא נמצא בארה"ב וההוכחה לכך הייתה שהמכתבים ממנו תמיד הגיעו מארה"ב שכן המכתבים של חיים מישראל נשלחו לבית הדוד בארה"ב, הדוד החליף את המעטפה, צירף מכתב ממנו ושלח את המכתבים לסוריה וכך בחזרה. אך השכנים מעולם לא האמינו.

המלחמה התארכה והשכנים לא קיבלו ממוחמד שום ידיעה והיו מאוד לחוצים וגם אנחנו, ידענו שאם יקרה משהו למוחמד, הם ישחטו אותנו כנקמה. במקביל, לא קיבלנו מחיים שום מכתב כך שהחשש שלנו היה כפול. אחרי חודשיים, מוחמד חזר הביתה בריא ושלם ואז אימו נגשה אל אימי, חיבקה אותה והתפללה שיגיע מכתב מחיים בהקדם. לאחר חודש המכתב המיוחל מחיים הגיע. הוא היה בריא ושלם.

בשנת 1974 ברח אח נוסף - ניסים בן 17 ואחריו בשנת 1975 - אלי בן 15. זה היה רצף של בריחות שקטות, מסוכנות. הבנים נעלמו - ונשארנו שלוש הבנות ואחי הקטן בן ה-9.

עם כל בריחה של האחים, נלקח אבי לחקירות המלוות בעינויים. הבולשת רצתה לדעת מי המבריח, לאן וכיצד בורחים ומה מידת השותפות של ההורים בבריחת ילדיהם. לכן, אחיי ברחו באישון לילה מבלי לשתף אותנו בכלל. היינו קמים בבוקר ומוצאים מיטה ריקה ומבינים שהאח ברח ואבי היה חייב לגשת לבולשת ולהצהיר שבנו נעלם.

בסוריה, ישנו חוק גיוס חובה לצעירים למעט לצעירים היהודים. רבים פחדו וניסו לברוח ללבנון. אחיי התחזו לצעירים מוסלמים הנמלטים מהגיוס לצבא.

וכך זרם הבריחה של הצעירים היהודים התעצם ונשארו הצעירות היהודיות ,היה להן קשה למצוא זיווג ולהקים משפחה, הקהילה הלכה והתדלדלה – והייתה תחושת ייאוש.

בשלב זה, נעשתה פנייה ליהודים אמריקאים שמוצאם מסוריה בבקשה לעזרה:

"אם אי אפשר לעזור לנו לצאת מסוריה, דברו עם השלטונות שישחררו

לפחות את הבנות הצעירות הן כלואות ואין להן עתיד."
שניים מהם, יהודים אמריקאים ממוצא חלבי, הגיעו אל נשיא סוריה, חאפז אל-אסד, ואמרו לו:
"אתה מחזיק את היהודים. אתה לא נותן להם לצאת, לפחות תן לבנות לצאת - הן בגיל הנישואין. אין להן חיים כאן." באופן חריג - הוא הסכים. 12 בנות הורשו לצאת מסוריה לארצות הברית. ואז - השער שוב נסגר.

פרק שישי – חיים במצור: מגבלות, השפלות וההחלטה לברוח

בשנות השבעים החיים שלנו הפכו למצור שקט - לא בגדרות, אלא בטפסים. לכל תנועה, לכל בקשה של יהודי, נדרש אישור. רצית לבקר קרוב משפחה בעיר סמוכה? תבקש אישור. רצית להשתתף באירוע? תבקש אישור. ולרוב התשובה הייתה שלילית.
הביורוקרטיה הסורית הייתה איטית, מסורבלת, ולעיתים פשוט מרושעת. דוגמה לכך הייתה חתונתה של חברתי הנוצרייה שהתקיימה בדמשק - עיר הבירה.
חברתי הכלה באה אליי בהתרגשות עם ההזמנה ואמרה:
"את חייבת לבוא. אני לא מוכנה שתעדרי."
עניתי לה: " את יודעת שאני צריכה לבקש אישור - וסביר להניח שלא יתנו לי"
היא לא קיבלה את זה: "אני לא מאמינה לך. הנה ההזמנה, תבקשי אישור , יתנו לך ותבואי"
פניתי לְמֻח'אבַּרַאת – שירותי הביטחון. נתתי להם את ההזמנה, הסברתי

את הבקשה.

יומיים עברו - חזרתי אליהם "האישור מוכן?"

"עוד לא."

כל יומיים שבתי לשם והתשובה הייתה "עוד לא".

יום אחרי החתונה, דפקו בדלת ביתי. איש הביטחון מסר לי את האישור:

"הנה האישור שביקשת!"

השבתי: "עכשיו אתה בא? החתונה הייתה אתמול"

כל הזמן הזה הם שיחקו בי, מלכתחילה לא הייתה להם כוונה לאשר את הנסיעה. הם רק רצו שאחכה, שאתאכזב, שאבין את מקומי. זו לא הייתה אלימות פיזית אלא נפשית והיא כאבה לא פחות.

פרק שביעי-הבריחה: חציית הגבול, הסכנה, וההתחלה החדשה

לאחר שסיימתי את לימודיי, רציתי להתחיל את חיי המקצועיים.

חברותיי השתלבו בקלות יחסית בחברות ממשלתיות או חברות בנייה.

אבל אני, כיהודייה, לא יכולתי לחלום על זה.

פניתי למקומות פרטיים. באחד מהם, אמר לי המעסיק המוסלמי:

"אנחנו לא מעסיקים נשים ובפרט אישה יהודייה כמוך. לכי לנוצרי - אולי הוא יסכים"

פניתי למעסיק נוצרי, והוא אכן הסכים להעסיק אותי, אך בתנאי שאהיה כמו צל, בלתי נראית.

"במשרד עובדים הרבה מהנדסים," אמר לי.

"לכולם יש מפתח. הם באים והולכים כרצונם. אבל את לא תקבלי מפתח. תבואי רק כשהשרת נמצא."
השרת הפך לגורם המגונן עליי.
לא שלחו אותי לאתרים בשטח - "אישה לא הולכת לשטח" אמרו. ובוודאי לא יהודייה.
עבדתי ככה במשך שנתיים - בלי גישה שווה, בלי אפשרות קידום, בלי חופש אמיתי. בסופו של דבר הבנתי: "זה לא ישתפר, אני חייבת לברוח."
למעשה, ההחלטה לברוח לא נפלה ביום אחד, היא נבנתה לאט - בכל סירוב, בכל מבט חשדני, בכל מעצר של אבא.
בשנת 1976 אבא שלי, עליו השלום, כבר לא היה בין החיים, אחותי, בלה, התחתנה ונותרנו בבית – אמא, אחותי הקטנה (בת 13) ואחי הקטן (בן 9). פניתי לאמי ואמרתי לה: "כולנו חייבים לברוח."
בהתחלה היא סירבה, היא הפצירה בי לברוח לבד ולהשאיר אותה עם אחיי הקטנים, הבנתי לליבה, הרי ידענו מה קורה אם נתפסים. אבל התעקשתי, ידעתי שאין לאחיי עתיד בסוריה, ובעוד כמה שנים ממילא יאלצו לברוח בעצמם והסכנה תמיד תהיה. הדודים אמרו לה: "אם פרידה תברח עכשיו - בעוד שנה-שנתיים גם הילדים הקטנים יבקשו לברוח. את תישארי לבד. מוטב שתברחו כולכם יחד."
היא הסכימה.
הדאגה הנוספת ברעיון הבריחה הייתה שאנו משאירים מאחור את בלה אחותי ואת בעלה.
בכדי לשמור עליהם, החלטנו שכלפי חוץ נפגין ניתוק ביחסים, ודאגנו לכך שיהיו עדים. אמי בדתה סיפור ושיתפה את השכנה המוסלמית: היא סיפרה

לשכנה שבעלה של בלה הציב אולטימטום- או שיקבל חלק מהירושה של אבא שלי או שהוא יעזוב את אחותי אשר הייתה בהריון ועל כן ניתקנו קשר איתו ואיתה. השכנה האמינה לסיפור ומאותו רגע הקשר שלנו עם אחותי היה רק בלילות כאשר היינו מתגנבים ומבקרים אותה בביתה בסתר. היא לא יכלה לבקר אותנו יותר. לימים גילינו כי הבדיה שלנו הצליחה- לאחר בריחתנו, המֻח'אבַּרַאת באו לחקור את אחותי ובעלה אך היא הביאה את השכנה כעדה לכך שלא היה לה קשר איתנו ולכן היא ניצלה מהעינויים והחקירות.

עברו חודשים עד שמצאתי מבריח. הכול נעשה בצורה חשאית, אימי ואחיי לא ידעו דבר, הם ידעו שיום אחד זה יקרה אבל לא היה להם מושג מתי ואיך. כשהמבריח הודיע לי שהגיעה השעה אמרתי לאחיי ללבוש כמה שיותר שכבות בגדים עליהם (מזל שהיה קר בדצמבר), לא יכולנו לקחת מזוודה או תיקים, ההנחיה של המבריח היא שאנחנו צריכים להיות ערוכים לריצה ולכן לא ניתן לקחת דבר. אני ואימי שמנו על עצמנו את התכשיטים שלנו ויצאנו לדרך. הדרך הייתה ארוכה, מפחידה, חשוכה ולא ברורה. האמנתי שהכול יסתדר - ובאמת, אלוהים עזר לנו.

לאחר שעות ארוכות של צעידה בחשכה, ניצלנו את זמן חילוף השומרים ועברנו דרך הפרצה בגדר אל טורקיה. עם הגיענו, פנינו למשטרה וסיפרנו שברחנו מחלב ועברנו את הגבול ללא אישור, הם רצו לשלוח אותנו לבית הכלא אך השגרירות הישראלית התערבה והייתה ערבה לכך שנהיה במעצר בית בבית מלון ונגיע לבית המשפט ככל שנדרש, לאחר 21 יום בטורקיה נערך לנו משפט (הליך רשמי של מבקשי מקלט) ובסופו של דבר - שוחררנו וטסנו לישראל.

פרק שמיני – חירות חדשה, וגעגוע ישן

וכך, בדצמבר 1977, הגענו לישראל.

הלכתי לאולפן ללמוד עברית ואחרי 3 חודשים מצאתי עבודה, בחברה טובה, העובדים קיבלו אותי בחום ועזרו לי בכל תחום, לרבות ללמד אותי לקנות בתשלומים, דבר שלא היה מקובל בחלב, שם אם יש לך כסף אתה קונה ואם לא, תחכה שיהיה לך.

אחרי כמעט שנה בישראל, הגיעו לביתי בשעות ערב שני עובדים ממשרד ראש הממשלה אשר פגשתי אותם לראשונה בטורקיה, שם הם קיבלו את פנינו בזמנו וארגנו לנו את הטיסה לארץ - אחד מהם ממוצא חלבי-סורי קראו לו יצחק שושן.

הם שאלו אותי הרבה שאלות: "את מרוצה בישראל? האם טוב לך במקום העבודה? האם את מרגישה חלק מהקהילה?" עניתי שכן.

ואז הם אמרו: "משרד ראש הממשלה מעוניין לצרף עולים חדשים מארצות ערב למשלחת לארה"ב לטקס חתימת הסכם השלום עם מצרים, אנחנו מראיינים מספר אנשים לראות מי מהם מתאים, בשלב הזה מבקשים ממך שזה יישאר בינינו ולא לשתף אף אחד במידע זה". הופתעתי אבל לא באמת חשבתי שיבחרו בי אז לא הקדשתי לזה יותר מדי מחשבה.

כעבור מספר ימים הגיעו אליי לעבודה ואמרו "הפור נפל ואת נבחרת להשתתף במשלחת, תביאי תמונה שנכין לך דרכון" נבהלתי. "תנו לי זמן לחשוב".

למחרת הם חזרו, הודעתי "אני לא מעוניינת". הם נדהמו ושאלו למה, אמרתי להם "אני חדשה בעבודה ורוצה לשמור על המקום שלי, שמעתי שיש פיטורים באופק וזה מלחיץ אותי, קניתי הרבה מוצרי חשמל ופיזרתי

המון שיקים שאם לא אעבוד אין להם כיסוי". הם הלכו, מאוכזבים והמומים, "מי מסרב להצעה כזו?" הם בטח חשבו.
כעבור יומיים, המנכ"ל שלי קרא לי למשרדו. "משרד ראש הממשלה פנה אליי," אמר. "מקום העבודה שלך מובטח ואין לך על מה לדאוג , ובנוסף תקבלי מהחברה שבוע חופש נוסף כדי לבקר את דודך באמריקה, הזדמנות כזאת לא תחזור "
הסכמתי .
במרץ 1979, טסתי במטוס פרטי עם המשלחת, פגשתי את מנחם בגין ואת ג'ימי קרטר נשיא ארה"ב. נוכחתי בבית הלבן, בטקס החתימה ובארוחת הערב המפוארת שהתקיימה, ובכל הזדמנות- סירבתי לבקשות עיתונאים לקיים ראיון. אחותי בלה עדיין הייתה בסוריה ולא הייתי מוכנה לסכן אותה. כמו כן נפגשתי עם חברי קונגרס והדגשתי את הצורך לפעול במיידי לשחרור יהודי סוריה.
המשלחת חזרה ואני נשארתי מספר ימים אצל קרובי המשפחה שהייתה לי הזכות לפגוש אותם , הרגשתי מבורכת.
שנה לאחר מכן הכרתי את בעלי והקמנו משפחה, נולדו לנו 4 ילדים אהובים, שלוש בנות ובן. זכינו להיות בחופתם.
לפני שלוש שנים , לאחר ארבעים וחמש שנים בארץ, גיבשנו קבוצה שכללה יהודים סורים חלקם מחלב וחלקם מקמישלי, עיירה סורית בגבול שבקרבת עיראק וטורקיה והחלטנו לנסוע למזרח טורקיה, ביקרנו בכפר על הגבול הסורי טורקי היכן שישנו בלילה שברחנו, היינו כל כך קרובים לגבול עד שיכולתי כמעט להרגיש את האוויר של חלב.

כשהזמן עובר, הזיכרון בוחר לשכוח את הכאב. הוא משאיר את מה שהיה טוב. אני נזכרתי בשכנים שבאו בחלב לעזור בשבת - הדליקו אש, כיבו אורות. נכנסו, יצאו - כמו משפחה.

חשבתי לעצמי אם יהיה שלום - אעלה לבקר את הקבר של אבי, אלך לראות חורבות ביתי, שככל הנראה נהרס במלחמת האזרחים.

לא מזמן הייתי בברלין. נכנסנו, אני וחברותי, לקנות ב"פריימרק". הקניות לא נגמרות, לקחתי הפסקה והתיישבתי לנוח ליד החנות ולצידי - זוג צעיר מדבר, המבטא - חלבי- סורי.

החברות אמרו לי: "פרידה, בואי נלך. צריך לחזור למלון"

עניתי : "רגע, הם מדברים. אני רוצה לשמוע"

לבסוף אזרתי אומץ ושאלתי: "מאיפה אתם?"

והם ענו: "אנחנו מחלב, מאזור בַּאבּ אל־ניראב"

עניתי: "אני גרתי בבאב אל־נַצַר - זה ממש לידכם."

ואז הבנתי: הגעגוע לא נגמר.

גם אחרי חופש, אחרי הצלחה, אחרי שהקמתי בית חדש, חלב לעולם לא תעזוב אותי ותמיד יהיה לה, לאנשים, למקומות, לשפה, למנהגים, למאכלים ולריחות מקום בליבי ובנפשי.

****

אחרית הדבר

אני כותבת את השורות האלה כשהכול כבר מאחוריי - או לפחות כך נדמה. הבריחה, החקירות, ההשפלות - כל אלה הפכו לזיכרונות, ולפעמים אני תוהה אם באמת קרו. אבל אז מגיע ליבי - והוא זוכר הכול.

אני מתגעגעת לקהילה, לשכנות, לפשטות, למבטא, למנגינות הישנות, לריחות.

אני מתגעגעת לבית שנהרס. לבית כנסת שלא קיים עוד. לאבנים שהיו עדות לשמחות ולדמעות, לתפילות ולשתיקות.

הספרון הזה לא נכתב כדי להיאחז בעבר, אלא כדי לשמור אותו חי. כדי שדור ההמשך ידע.
אני חולמת על יום שבו אפשר יהיה לחזור לשם בלי פחד, לעמוד מול מה שנשאר.

תודה שקראתם ספרון זה.

פרידה

שמות של אנשים ומקומות המוזכרים בסיפור זה

פרידה משענייה זלכה

חיים (אח)

ניסים (אח)

אלי (אח)

בלה (אחות)

חמזה (אחראי הרישום באוניברסיטה)

רוז (החברה הנוצרייה)

ליילה (החברה הפלסטינית)

יצחק שושן (עובד במשרד ראש הממשלה)

חאפז אל-אסד (נשיא סוריה)

חלב (Aleppo) (עיר בצפון סוריה)

קמישלי (עיר בצפון מזרח סוריה)

מֻח'אבַּרַאת (שירותי הביטחון הסוריים)

בנדרת אל־יהוד (אזור מגורים ומסחר של יהודים)

בנדרת אל־אסלאם (אזור מגורים מוסלמי)

העיר העתיקה של חלב

בית הכנסת הגדול של חלב

שכונת ג'מילייה

באב אל־נצר (שער לשכונה בעיר העתיקה של חלב)

באב אל־נירב (שער לשכונה בעיר העתיקה של חלב)

ישראל/ דמשק/ לבנון/ טורקיה/ ביירות/ ברלין

בעלי יעקב ז"ל וארבעת ילדינו, דצמבר 2012

אני ונכדיי, ראש השנה 2024

אני ונכדיי החדשים, אוקטובר 2024

נדפס בישראל
ה'תשפ"ו - 2025

נולדתי וגדלתי כיהודייה בעיר חלב שבסוריה, במציאות יומיומית של פחד והסתרה.
בדצמבר 1977, בגיל 25, אמונה, אנשים טובים, מזל והמון אומץ אפשרו לי לברוח. חציתי את הגבול לטורקיה ברגל, ומשם בטיסה - הגעתי לארץ ישראל.
כאן, הפחד התחלף בביטחון, והייאוש פינה את מקומו לתקווה. מצאתי את מקומי כמהנדסת בתה"ל, מקום שהפך לבית שני והעניק לי יציבות כלכלית וחברתית. הקמתי משפחה עם בעלי המנוח, יעקב זלכה ז"ל, ונולדו לנו ארבעה ילדים, שלוש בנות ובן מהם זכיתי לתשעה נכדים שממלאים את חיי באושר שאין לו שיעור.
סיפורי הוא אומנם אישי, אך הוא מהדהד את סיפורם של יהודים רבים שנמלטו מארצות ערב ובמיוחד מסוריה. אני בטוחה שרבים ימצאו בו דמיון לסיפורם האישי, ייזכרו, יתרגשו ויזדהו.
אני משתוקקת ליום שבו אוכל לשוב ולבקר במקומות שעיצבו את ילדותי, לפגוש את האנשים, להריח את הריחות, לדבר את השפה ולהתפעם מהנופים. בינתיים, הזיכרון חי בתוכי ובספרון זה, למען הדורות הבאים.